

Strojno podprta kolacija slovenskih rokopisnih besedil: variantna mesta v luči računalniških algoritmov in vizualizacij

Matija Ogrin, Andrejka Žejn

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU
Novi trg 2, 1000 Ljubljana
matija.ogrin@zrc-sazu.si
andrejka.zejn@zrc-sazu.si

Povzetek

Prispevek predstavi problematiko dveh verzij baročnega rokopisnega besedila *Jezusovo življenje v sto postavah*, kjer je mlajši, *Poljanski rokopis*, nastal kot prepis starejšega. Tekstnokritična raziskava je temeljila na metodi kolacije – primerjave obeh verzij in analize variantnih mest. Za računalniško podporo postopku kolacije smo uporabili programa Juxta in CollateX, ki sta pokazala kljub razmeroma nizki stopnji (indeks 0.35) variantne oddaljenosti prepisa od prvotnega rokopisa v obsegu treh poglavij več tisoč variantnih mest. Variante smo v analizi razdelili na tri skupine: 1. variante pri zapisovanju fonemov; 2. variante na ravni jezika: v glasovju, oblikah besed in besedju in 3. variante na besedilni ravni. Tretja skupina zaobsega številna mesta, kjer je pisec starejše baročno besedilo strnjeval in krajšal, da bi tako dosegel bolj pregledno in preprosto besedilo, četudi občasnno na škodo retoričnih figur in temperamentnega sloga, ki daje temu meditativnemu besedilu značilno literarno kvaliteto. Vsekakor je strojno podprta kolacija kot metoda tekstološke analize prinesla obsežno evidenco besedilne variantnosti v tem razmeroma kratkem baročnem tekstu in s tem odprla pot za nadaljnje raziskave njegovega jezika in literarnega sloga.

Computer-aided Collation of Slovenian Manuscript Texts: Variant Readings as an Object of Algorithms and Visualization

Very few Slovenian manuscript texts from 18th century have been preserved in more than one witness. The comprehensive *Poljane manuscript*, which contains a Baroque meditative text on the life and passion of Jesus Christ, proved to be a witness to an older manuscript protograph, of which only 80 pages are preserved. This extent, however, is sufficient for a study in nature and types of differences between the two manuscript texts. The text-critical approach based on the collation of variant readings. To this scope, we used two collation programs: Juxta and CollateX, which detected several thousands of variants between the two versions, even though the general variation index was low (only 0.35). The analysis detected three groups of variant readings: 1. those related to variant writing of phonemes, 2. language variations in phonemes, word forms and lexicon and 3. variants on the textual level. The third group comprises many passages where the writer has slightly reduced and shortened the old text in order to make it more clear and simple. In several variant readings, this adaptation was not in favor of the rhetorical devices which give this meditative text a distinctive literary quality. At any rate, the computer aided collation has brought us a great amount of evidence on textual variance, which is now open for further research in language and literary style.

1 Preoddaja rokopisnih besedil

Za preučevanje besedilne tradicije rokopisnih tekstov je bistveni pogoj to, ali je določeno historično besedilo sploh ohranjeno v več kot enem rokopisu. Le če sta ohranjena vsaj dva rokopisa »istega« besedila in imamo torej dve verziji, je mogoča med njima primerjava – in le z njo se jasno pokažejo spremembe, ki nastajajo pri posredovanju ali *preoddaji* besedil iz enega rokopisa v drugega in naslednjega. Bolj ko se večja distanca med izvorom besedila in njegovim končnim bralcem in več ko je vmesnih stopenj v njegovem posredovanju, večja je možnost, da se besedilo pri tem spremeni (Inglese 2006: 13). Dejansko vsakokrat, ko je besedilo preoddano (tradirano), nastanejo v njem spremembe (Jäger 1998: 35), ki odsevajo proces in historične dejavnike same preoddaje. Ti dejavniki segajo od nehotenih napak do jezikovnih vplivov, denimo vplivov narečja na knjižni jezik, pogosto pa so tudi individualni, povezani z osebno kulturo pisca, njegovo literarno občutljivostjo, ali jih pogojuje kultura družbe ipd.

Glavni problem preoddaje ali tradicije novejških besedil v slovenskem jeziku je v tem, da jih je iz dobe pred 19. stoletjem izjemno malo ohranjenih v več kot enem rokopisu. Zato je le v malo primerih mogoče besedila primerjati v striktnem tekstnokritičnem pomenu besede in iz primerjave sklepati glede historičnih okoliščin tradicije.

Pogostejši so šele primeri iz 19. stoletja (in to je pravzaprav drug pojav), ko za določenim literarnim avtorjem ostane več verzij istega besedila – denimo pri Prešernovi *Zdravici*.

Zato je za raziskave slovenskega slovstva, jezika in kulture dragoceno, da sta se iz 18. stoletja ohranila dva rokopisa istega teksta, pri katerih je moč celo dokazati, da je mlajši nastal kot prepis starejšega. V *Registru slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja* (NRSS) je starejši opisan pod siglo Ms 028, mlajši pa pod Ms 023. Gre za baročno asketično-meditativno besedilo o Jezusovem življenju v sto poglavjih ali *postavah*, prevedeno oziroma predelano po nemških baročnih besedilih kapucinskega patra Martina Cochemskega. Mlajši rokopis (Ms 023) iz časa tik pred ali okrog 1800 je znan kot *Poljanski rokopis*; izjemno obsežen rokopis šteje čez 700 strani v velikosti folianta. Žal njegova predloga *Jezusovo življenje v sto postavah* (Ms 028) ni ohranjena v celoti, pač pa se je ohranilo le 40 folijev ali 80 strani rokopisa in s tem le slaba desetina starega besedila. Tudi v mlajšem, *Poljanskem rokopisu* so v tem delu, ki je na voljo za primerjavo, izgubljeni trije foliji rokopisa, kar še nekoliko zmanjša primerljivi vzporedni korpus besedila. Toda žalostni izgubi navkljub tudi ta obseg teksta zadošča za primerjavo, ki razkrije značilne tipe sprememb in s tem povezane dejavnike, ki so vplivali na besedilno tradicijo tega baročnega besedila.

2 Kolacija kot metoda, postopki in orodja

Primerjava in analiza dveh verzij besedila, ki tu nastopa kot raziskovalna metoda, obsega v procesu tekstnokritične obravnave besedila dve pomembni fazi. To sta kolacija (prim. Inglese 2006: 65–67) in recenzija (Jäger 1998: 35), ki sodita med temeljne postopke filološke oziroma tekstnokritične analize besedila.

V kolaciji obe verziji besedila vzporedno primerjamo od besede do besede, pravzaprav od črke do črke. S tem ugotovimo brezštevilne razlike v načinu zapisa glasov in slovničnih struktur, pa tudi besedilne spremembe, kakor zamenjave besednega reda, slogovne modifikacije, izpuste večjih ali manjših odlomkov, dodajanje besedila, in še marsikaj.

Recenzija pa obstoji v analizi ter dokumentiranju posameznih razlik in njihovih tipov, na osnovi česar moremo sklepati o razmerju med verzijama in o dejavnih, ki so besedilo pri preoddaji preoblikovali. Recenzija temelji na predpostavki, da je verzije besedila, v našem primeru dve, moč razporediti v genealoškem razmerju, kjer se pokaže, kako poznejša izvira iz starejše (Edwards 1995: 190).

Za kolacijo in recenzijo, ki sta notranje smiselno povezani opravili, je bilo že ob samih začetkih digitalne humanistike pripravljenih več programov ali orodij. Do danes sta daleč najbolj razviti orodji Juxta in CollateX.

2.1 Analiza variantnosti z orodji Juxta in CollateX

Oba programa sta nastala v ožji povezavi z različnimi filološkimi projekti znanstvenokritičnih izdaj: Juxta v okviru raziskav ameriške književnosti 19. stoletja NINES, CollateX pa v okviru evropskega edicijskega konzorcija Interedition. Oba programa sta tudi prosto dostopna, saj pri njunem razvoju sodeluje večja skupina ali kar skupnost razvijalcev in uporabnikov.

Juxta lahko deluje kot samostojen lokalno nameščen program, nekoliko bolj zmožljiva inačica pa deluje kot spletni servis Juxta Commons.¹

CollateX prav tako lahko deluje kot samostojen program, dostopna pa je tudi inačica za vgraditev v širše javansko programsko okolje.²

Razvijalci Juxte in CollateX so se zedinili za skupno temeljno koncepcijo elektronske obdelave variantnosti besedil. Celoten proces so razdelili na štiri faze:

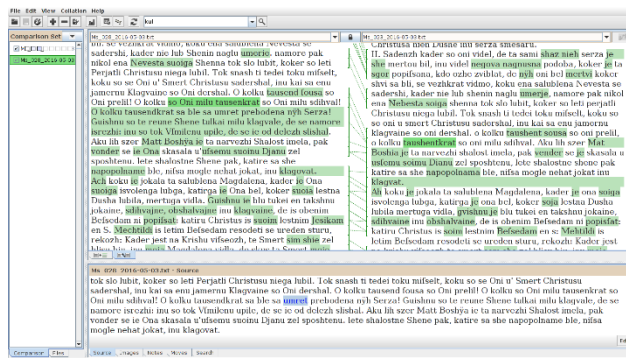
1. tokenizacija, tj. segmentacija besedila vseh primerjanih verzij na pojavnice, ločila idr.;
2. vzporejanje členov, tj. izračun, katere pojavnice ali segmenti več pojavnic iz ene verzije ustrezajo (ali ne ustrezajo) pojavnicam v drugih verzijah teksta;
3. analiza doda izračunani vzporeditvi pojavnic interpretativno dimenzijo: za določen segment lahko ugotovi, da v drugi verziji ni bil (samo) spremenjen, ampak (tudi) prestavljen (transponiran) na drugo mesto v tekstu, ali pa izbrisan ali dodan;
4. vizualizacija rezultatov vzporejanja in analize je nujna končna stopnja vsake analize variantnosti –

pa tudi z njo povezani izhodni podatki v različnih formatih za nadaljnjo obdelavo, zlasti v obliki kritičnega aparata.

Ta štiristopenjska zasnova je pozneje dobila ime »gothenburški model« procesiranja besedilne variantnosti (prim. Dekker in Middell, 2013).

Vhodno besedilo verzij, ki jih želimo primerjati, lahko za oba programa pripravimo bodisi v goli besedilni obliki (.txt) ali v zapisu XML-TEI. Glavna konceptualna razlika med programoma – poleg različnih manjših razlik v funkcionalnostih – je v algoritmih za vzporejanje (stopnja 2) in programju za vizualizacijo (stopnja 4).

Juxta je razvila dobro *lastno* vizualizacijo variantnih mest: omogoča kolacionirani prikaz razlik kot tudi vzporedni prikaz dveh (ali več) verzij besedila z vizualiziranjem razlik po posameznih besedah. Besedi v enem in drugem besedilu, ki se razlikujeta, sta obarvani, njuni vrstici sta povezani s črto. Razvidni so tudi izpuščeni ali dodani deli besedila (Slika 1); celoten program je zelo prijazen za uporabo tudi humanistu.

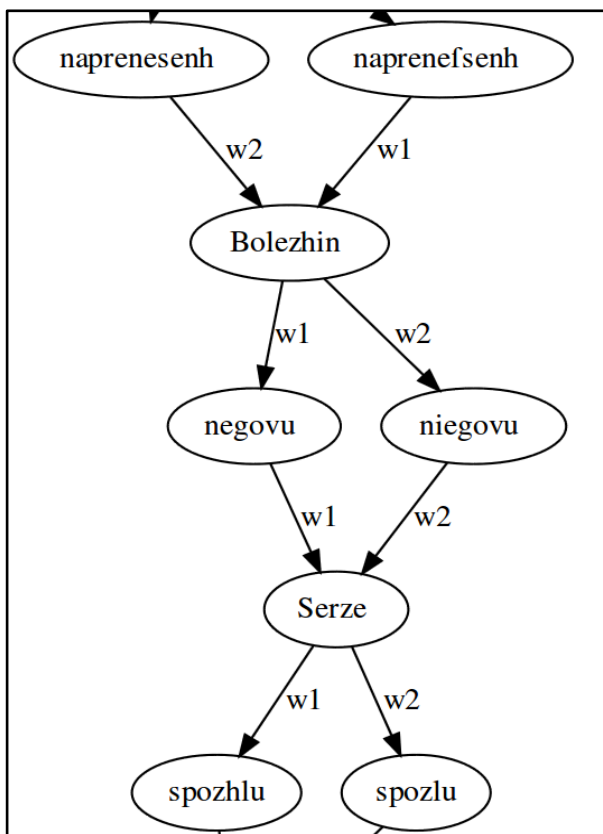
Slika 1: Vzporedni prikaz kolacije besedil v programu Juxta.

Pri CollateX, kot pravijo njeni razvijalci (Dekker in Middell, 2013), vizualizacija rezultatov trenutno ni prioriteta, pač pa program nudi večji nabor standardnih formatov izhodnih podatkov (tj. rezultatov analize – v zapisih JSON, XML-TEI, MathML idr.), ki jih je moč nato procesirati z že obstoječimi zmožljivimi orodji za grafično obdelavo, npr. s paketom Graphviz, ta omogoča mdr. generiranje variantnih grafov (Slika 2).

Glavna prednost CollateX in njena konceptualna posebnost je, da so razvijalci pomembno izboljšali stopnji 2 in 3, torej vzporejanje pojavnic in njegovo analizo, kjer tiči srčika problematike besedilne variantnosti. Razvili ali deloma prevzeli (iz računalniške biologije) so več algoritmov, ki zahtevno analizo variantnosti izboljšajo glede na tri kriterije: 1) odkrivanje transpozicij – ko so denimo stavek ali več stavkov, odlomkov, preneseni na drugo mesto v tekstu; 2) podpora za fleksibilno vzporejanje pojavnic, ko je denimo ista beseda zapisana z drugimi historičnimi črkami ali pravopisnimi razlikami, a še vedno ostaja ista beseda, kar v kombinaciji s prenosom odlomkov (kriterij 1) vzpostavlja zelo zapletene nize znakov; 3) neodvisnost razporeda verzij: razčlenjevalniki, kakšnega

¹ Servis je prosto dostopen s prijavo na naslovu <http://www.juxtacommons.org/>. Kot samostojen program je Juxta enostavna tako za namestitev kakor za uporabo (prim. <http://www.juxtasoftware.org/>).

² Prim. <http://collatex.net/>. CollateX je za uporabnika tehnično zahtevnejši od Juxte, zasnovan je kot javanski paket za lokalno rabo ali v spletni aplikaciji, ali v okviru knjižnic Python 3.4, njegov uporabniški vmesnik je ukazna vrstica. Vendar je tudi precej močnejši v algoritmičnem računanju razlik med verzijami.

Slika 3: Variantni graf programa CollateX.

uporablja program Juxta, pri primerjanju več kot dveh verzij najprej primerjajo glavni tekst in vsako od verzij v parih, nato pa združijo rezultate analiz parov. Vrstni red, kako združiti analize parov, vpliva na končni izračun rezultata, kar seveda ni zaželeno. Razčlenjevalnik CollateX skuša razrešiti vse te probleme z drugačno koncepcijo algoritmov (Dekker et al. 2015: 456–457).

Oba programa smo zelo uspešno uporabili za analizo variantnosti besedila *Ježusovo življenje v sto postavah*, vendar smo CollateX uporabili bolj eksperimentalno.³ V besedilu, katerega vsaka od verzij obsega pribl. 100.000 znakov, je program Juxta našel 2.830 variantnih mest, CollateX pa kar 4.435, deloma zato, ker upošteva njegov algoritem tudi ločila in velike začetnice. Tu predstavljena analiza temelji predvsem na delu s programom Juxta, tako zaradi prijaznosti do uporabnika kakor zaradi vizualizacije razlik, saj smo variantna mesta naših dveh rokopisnih besedil lahko zelo dobro pregledovali, četudi je v eno enoto aparata Juxta pogosto združila po več dejanskih variantnih mest (zato se število dokumentiranih variant tako razlikuje).

2.2 Variantna mesta v programu Juxta in izdelava kritičnega aparata

Program Juxta temelji na glavnih konceptih tradicionalne, zlasti anglo-ameriške tekstne kritike. Vodilni koncepti so *glavno* ali *temeljno besedilo* (base text), *verzija*

³ Program se uporablja v ukazni vrstici. Druga stran njegovih bolj kompleksnih in zmogljivih algoritmov je večja poraba časa za procesiranje. Vsaka verzija teksta, ki smo ga računalniško obdelali, je obsegala le okr. 100.000 znakov. Juxta je primerjavo verzij naredila v dveh sekundah, CollateX pa celote ni mogla obdelati, pač pa je bilo treba v skladu z navodili razdeliti na

(witness), *variantna mesta* (readings, variant readings) in *lema* (lemma).

Temeljno besedilo je tisto, ki je med več verzijami teksta po urednikovi presoji najbližje izvorniku, avtorjevi volji ali po kakšnem drugem kriteriju najbolj adekvatno ali integralno, in je zato izbrano kot temelj, osnova izdaje.

Verzije so druge inačice istega besedila, ohranjene v raznih rokopisih, tipkopisih, izdajah ipd.

Variantna mesta so tista, kjer se verzije razlikujejo od temeljnega besedila ali med seboj. Variantno mesto ali varianta v temeljnem besedilu se v tekstni kritiki imenuje *lema*, isto mesto besedila v drugih verzijah pa se imenuje le varianta ali variantno mesto.

V teh kategorijah smo programu Juxta določili, da rokopis *Ježusovo življenje v sto postavah* iz Arhiva RS (zato *arhivski* rokopis, NRSS Ms 028) obravnava kot temeljno besedilo, *Poljanski rokopis* iz NUK (NRSS Ms 023) pa kot verzijo. Tekst, ki je ohranjen za primerjavo tako v temeljnem besedilu kakor v verziji, obsega v tem konkretnem primeru nekaj manj kot 80 strani, ker se je temeljnega besedila žal ohranilo le toliko.

Poleg dveh dobrih načinov vizualizacije variantnih mest – v kolacioniranem in vzporednem prikazu – omogoča Juxta (seveda tudi CollateX z dodatnimi možnostmi) izdelavo formalnega zapisa variantnih mest, ki je središče ekdotične problematike vseh težavnejših znanstvenokritičnih izdaj, tj. izdelavo kritičnega aparata.

Prikaz kritičnega aparata ima v filoloških vedah razne oblike in posebnosti. Juxta uporablja za prikaz način, ki je v sodobni filološki praksi najbolj razširjen (uveljavil se je mdr. z Oxfordsko izdajo Shakespearja iz tridesetih let). Temelji na načelu, da levo od ogletega oklepaja] vedno stoji *lema*, tj. varianta, ki se nahaja v temeljnem besedilu (lemmatic reading); desno od oklepaja] pa so *variante*, ki se nahajajo v verzijah (stematic readings; prim. Williams in Abbot 2006: 122). V našem kritičnem aparatu so torej levo od] vedno oblike zapisa v t. i. *arhivskem* rokopisu Ms 028, desno od] pa so zapisi v rokopisu Ms 023 – *Poljanskem rokopisu*, npr:

suoiga Sýnu] soiga synu. (Slika 3)

```
80 ie ] je Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 ie ] je Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 biv ] bliu Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 Kob sde] ] Keb sde] Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 nagnulnu ] nagnu Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 to ] tukel Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 tem ] tam Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 siler ] shier Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 *akor Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 Zhlovk ] zhlouk Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 biu sra] ] nabiu sraun Ms_023_2016-05-03.txt (68)
80 inu enu ] eniga Ms_023_2016-05-03.txt (68)
81 V Ms_024]ogledujem ] ledujem Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 Strah preide po zelmo ] str Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 Ach moia perserzna Lubelen ] ah ???oja perserzna Lubesen Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 na meni moie Serze ] me??? ze Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 ulse ] usfe Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 Lubelen ] sen Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 moia ] moja Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 uTruplu savjeti, kader jest milim ] u truplu sauseti, kade??? lim Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 ulga ] uslga Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 Terplejna Urlach ] Terpleina urshah Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 moie Ude cstrav ] moie Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 taji ] toi Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 Uaj ] udi mogel Ms_023_2016-05-03.txt (70)
82 mogal- Ms_023_2016-05-03.txt (70)
```

Slika 2: Izsek iz kritičnega aparata programa Juxta.

manjše enote. Za primer: procesiranje kratkega odlomka z 10.000 znaki je trajalo na starejšem prenosniku v okolju windows 30 sekund, na zelo zmogljivem strežniku v okolju linux pa še vedno kar 10 sekund. Pri le štirikrat večjem obsegu, 40.000 znakov, se je čas procesiranja na zelo zmogljivem strežniku povečal na pet (5) minut.

V enotah aparata so tako sopostavljene besede, zaporedne besede ali daljši odlomki, ki se na kakršenkoli način razlikujejo. Če se neka beseda (ali več besed) nahaja v temeljnem besedilu, v verziji pa je ni, je označena s tilde, npr.: vidit mogu~. Če se, nasprotno, neka beseda (ali več besed) nahaja v verziji, v temeljnem besedilu pa je ni, je označena s strešico, npr.: ^she.

Številna variantna mesta se v našem aparatu izkažejo kot krajšanje in reduciranje starejšega besedila. Daljši odlomek rokopisa Ms 028 je v *Poljanskem rokopisu* lahko nadomeščen z le eno besedo. Na podlagi kolacije, izpisane v kritičnem aparatu, lahko vsaj približno tudi kvantitativno ovrednotimo posamezne tipe razlik in ugotovljamo, ali je v njih moč zaslediti kakršno koli sistematično težnjo, značilnost, zakonitost.

3 Recenzija kot jezikoslovna razčlemba

Tekstokritična *recenzija*, podrobnejša primerjava z ugotavljanjem dejanskih razlik, ki nastopajo v programsko označenih variantnih mestih, poteka od tod naprej brez računalniške podpore – z jezikoslovno in stilno analizo pojavov v vsaki variantni besedi ali odlomku.

Med ustrežajočima besedama je lahko le ena razlika (pertisfenla] pertisfenla, videl] vidli), pogosto pa jih je v eni besedi več (Moýfesa] Moisesa, navfmilenu] nausmilenu, tuoie lubefnivo] toje lubesnivo). V analizi 2.830 variant, ki jih je Juxta odkrila na nekaj manj kot 80 straneh rokopisnega besedila, smo na podlagi kolacije mogli opredeliti troje temeljnih tipov variantnih mest, ki jih predstavimo v nadaljevanju:

1. razlike v zapisu posameznih glasov;
2. razlike v jezikovni podobi;
3. razlike na besedilni ravni: krajšanja, redukcije in dodatki.

3.1 Variantnost v zapisovanju glasov

Ena od tipičnih značilnosti besedil, pisanih v bohoričici, tako rokopisnih kot tudi tiskanih, je od začetkov slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju dalje nedoslednost v zapisovanju črk zlasti za sičnike, šumevce, glasove u, v in dvoustnični u, i in j, sklope teh dveh glasov ter palatalna l in n. Različni avtorji v širokem časovnem razponu so te glasove zapisovali tako glede na tradicijo in uveljavljeno normo, kot tudi pod vplivom nemškega in latinskega (ter redkeje tudi italijanskega in madžarskega) črkopisa in ne nazadnje v skladu s svojim poznavanjem problematike in rešitev ter lastnimi zapisovalnimi načeli ali preferencami.

Dileme glede ustreznega zapisovanja, deloma pogojene tudi s stanjem govorjenega jezika, ki so ga avtorji prenašali v pisni prenosnik, so se na začetku druge polovice 18. stoletja še stopnjevale. Vprašanje dokončne prireditve pisave za slovenski knjižni jezik se je dokončno rešilo šele sredi 19. stoletja z zamenjavo bohoričice z gajico (Toporišič, 1998).

Pri primerjanju besedil se v *Poljanskem rokopisu* pokažejo sledeče spremembe v zapisovanju:

3.1.1 Daleč najpogostejše je nadomeščanje črke i s črko j za glas j; ta sprememba običajno zadeva samostalniške, glagolske ali pridevniške končnice ali konce osnov, kjer se j pojavi pred samoglasnikom, najpogostejše v 3. osebi

ednine glagola *biti*⁴ (ie] je), v 3. osebi ednine glagolov v končnici *-je* (npr. umerie] umerje, samerkuie] samirkuje) in v 3. osebi množine glagolov v končnici *-jo* (imaio] imajo, shalujeio] shalujejo). Pri pridevniki je sprememba zelo pogosta v sklonskih oblikah svojilnih pridevnikov *moj*, *tvoj*, *svoj* (moie] moje, tuoie] toje, suoia] soja), pri samostalnikih v orodniški končnici *-jo* ednine samostalnikov druge ženske sklanjatve (Andochtio] andochtjo, Pomozhio] pomozhjo, smertio] smertjo) in imenovalniški (in obenem tožilniški) končnici ednine samostalnikov srednjega spola na *-(j)e* (Oblizhie] Oblizhje, Narozhie] narozhje).

Nasprotno je razmeroma pogosto tudi nadomeščanje črke j s črko i za glas j; najpogostejše je ta razlika v zapisu povezana z narečnim razvojem palatalnega n kot jn: v starejšem besedilu prevladujejo zapisi in, v mlajšem pa jn. Med primeri za to zamenjavo najdemo največ glagolnikov s pripono *-anje* (vfmilejna] usfmileina, shalvajne, klagvajne sdihvajne] shalvaine klagvaine, sdihvaine). Ta zamenjava je pogosta še v nekaterih drugih besedah, zelo pogosto na začetku (jskra] iskra) in na koncu besede (Farj] Fari) in največkrat ob soglasnikih d (Edjnshna] Edinshna), s (Sjdiv] sidov) in l (Lja] Liza).

Podobno za ostale črke, ki zaznamujejo glasova i in j ter njune sklope, pri nekaterih besedah opazujemo doslednost, pri drugih pa različne zamenjave v besedi z isto osnovo ali podstavo. Najbolj značilen in dosleden je zapis y namesto ŷ v oblikah besede *sin* (Sŷn] Syn), deloma tudi v osebnem zaimku *mi* in pridevniku *božji* (Mŷ] my, Boshŷ] boshi), pogosto je ŷ ali y zapisan namesto j v besedah *ljudi* in *krvi* (ludŷ] Ludŷ, Kervŷ] Kervŷ), črka i namesto ŷ je največkrat zapisana na koncu besede in je ponovno tipična zlasti za oblike pridevnika *božji* in zaimek *mi* (Boshŷ] boshi, Mŷ] mi) ter mestnik besede *naročje* (Narozhŷ] narozhi) in besedo *oči* (Ozhŷ] ozhi). Zapis ie namesto ŷ, povezan tudi s spremembo v jezikovni podobi, je običajen v sklonskih oblikah osebnega zaimka *on* (nŷm] niem, nŷh] nieh), verjetno pa je kot pomota nastala tudi zamenjava v nasprotni smeri: nieh] nyh oz. Hieronŷmus] Hŷronimus.

3.1.2 Pri zamenjavah v zapisu šumnikov in šumevcev lahko tudi opazujemo določene doslednosti, zamenjave v zapisu najpogostejše zadevajo zapisu glasov s. Kjer je v starejšem besedilu ta glas zapisan z dvočrkjem fs, je v mlajšem besedilu zapisan kot sf skoraj dosledno v oblikah zaimkov *vse* in *ves* (ufse] usfe) in oblikah zanikanega glagola *biti* (niŷo] nisfo). Poleg tega je zamenjava značilna še za oblike in tvorjenke glagolov *misliti* (premiŷel] premisfel), *viseti* (viŷi] visli), *pisati* (popiŷat] popisfat), *pretresti* (pretreiŷe] pretresfe), *prositi* (profŷem] profsem), *nositi/nesti* (perneŷu] pernesfu), *-tiseniti* (pertisfenla] pertisfenla) ter oblike besed *beseda* (Befŷede] besfede), pri daljšanju osnove s -s- v oblikah besed *telo* (Teleŷa] Telesfa), *nebo* (Nebesf] Nebefs) *uho* (Ushesfa] ushesfa) ter v oblikah besed *čas* (Zhaŷu] zhasfu) in *glas* (glasŷam] glasfam). V vseh teh besedah se glas s pojavlja med samoglasnikoma. Za glas s je v mlajšem rokopisu pogost tudi zapis s namesto f, ponovno zlasti v oblikah in tvorjenkah k glagolom *misliti* (miŷlim] mislim) in *tresti* (pretreiŷe] pretresle) ter v besedah *potres* (Potref] potres), *Jezus* (Jefusa] Jesusa) in z nekaj pojavitvami ali le sporadično v številnih drugih besedah. Zamenjava je značilna v vseh pozicijah, za in pred samoglasniki in

⁴ Pri navajanju primerov je v besedilu običajno najprej kot osnovna oblika navedena poknjžena beseda.

soglasniki. Zapis *sf* namesto starejšega *f* je omejen na oblike in tvorjenke besede *usmiljenje* (vfmilejna] usfmileina), zapis *fs* namesto *f* je najpogostejši na koncu besede (npr. Dervef] dervefs). Nekaj zamenjav pri zapisovanju glasu *s* je sporadičnih.

Za glas *z* je značilen le zapis *s* namesto *f*, najpogosteje v besedi *ljubezen* in njenih tvorjenkah (Lubefen] Lubesen). Pri zapisu glasu *c* je sprememba v besedi *cesarske* (zefsarske] Cefsarske), v kateri je v mlajšem rokopisu glas *c* zapisan s črko *c*.

Pri šumnikih je v starejšem besedilu glas *š* položajno, po nemškem zapisu oz. po analogiji, zapisan s črko *s*, in sicer pred *t* (*stir*] *shtir*), *k* (*skarlata*] *shkarlata*), *p* (*spotliva*] *shpotliva*, *Spegu*] *shpegu*), *l* (*slahtnim*] *shlahtnim*) in *n* (*Snabel*] *shnabel*). Ravno tako je po nemškem zapisu v starejšem besedilu glas *š* zapisan tudi s sklopom črk *sch*, ta zapis je značilen zlasti na nemške izposojenke *šac* (*Schaz*] *shaz*), *šajhati* (*schaiham*] *shaiham*), *šahar* (*Schaharje*] *shaharje*), pogost pa je tudi v prislovu *še* (*sche*] *she*) in deležniku glagola *iti* (*schou*] *shou*). V mlajšem rokopisu je v vseh teh primerih dosledno zapisano dvočrkje *sh*.

Podobna razlika v zapisu je značilna tudi za glas *č*, ki je v starejšem rokopisu v določenih besedah zapisan s črko *z*, medtem ko je v novejšem zapisan kot *zh*. Ta zamenjava je najbolj tipična za glas *č*, ki je nastal po jotaciji, in sicer v tvorjenkah besed *srce* (*Serzne*] *serzhne*), *resnica* (*refniznu*] *resnizhnu*) in *konec* (*pokonzanh*] *pokonzhanh*), pogost pa je tudi v oblikah besede *mrlič* (*Merliza*] *Merlizha*) ter sporadično zapisan še v nekaterih drugih besedah.

3.1.3 Zaradi še neustaljenega zapisa so značilne številne zamenjave za zapisovanje glasov *u*, *v*, pri katerih se izmenjujeta črki *u* in *v*. Zamenjave se pojavljajo skoraj v vseh položajih, opazna doslednost je le, da je v mlajšem rokopisu črka *v* (za dvostnični *u*) na koncu besede dosledno spremenjena v črko *u* (*glav*] *glau*).

3.1.4 Po nemščini prevzeto je tudi zapisovanje glasu *h* s *ch* v starejši verziji, kar je v mlajšem prepisu dosledno nadomeščeno s črko *h*. Tudi ta zapis je omejen na določene besede, in sicer dosledno na medmet *ah* (*Ach*] *Ah*) ter oblike in tvorjenke nemške izposojenke *andoht* (*Andochtio*] *andohtjo*) ter sporadično v mestniku nekaterih neprevzetih samostalnikov, npr. *Millach*] *mislah*, *Omedlevzach*] *omedleuzah*, in v nekaterih drugih besedah.

3.1.5 V zvezi z zapisovanjem glasov je značilno še, da je zapisovalec mlajšega rokopisa namesto dvojnih črk na več mestih zapisal le eno črko, in sicer *t* namesto *tt* (dosledno v oblikah in tvorjenkah besede *mati* (*Matternu*] *maternu*) in po enkrat v nekaterih drugih besedah), *n* namesto *nn* (*Shenne*] *shene*), redkeje *l* namesto *ll* (omejeno na pretekli deležnik na *-l* za ženski spol, npr. *pozhella*] *pozhela*) in *f* namesto *ff* zlasti v nemških izposojenkah. Obenem pa je avtor mlajšega *Poljanskega rokopisa* v oblikah besed *kolena* (*Kolena*] *Kollena*), *telo* (*Telu*] *Tellu*) in *želja* (*shele*] *shelle*) skoraj dosledno namesto enojne črke zapisoval dvojno.

3.1.6 Na en primer je omejen zapis *th* za glas *t*, v mlajšem rokopisu zapisan s *t* (*threanu*] *trenu*), medtem ko je v besedi *sobota* (*Sabboto*] *Sabbotho*) značilen nasproten proces. Med redkejšimi spremembami je tudi zamenjava latinskega *æ* v *e*, najznačilnejša za imenovalnik množine samostalnika *rana* (*Ranæ*] *rane*).

3.1.7 V zvezi z zapisovanjem je v *Poljanskem rokopisu* opazna tudi večja podomačitev v nekaterih izposojenkah

(*tausend*] *taushent*, *nafeuchtane*] *nafaihtane*, *Ursach*] *urshah*).

Povzamemo lahko, da je ena glavnih ali pomembnejših sprememb v mlajšem rokopisu glede na starejšega bistven odmik od z gledovanja po nemškem zapisovanju, redkeje v zapisu besed in zlasti v zapisu posameznih glasov. Ta odmik pa ne pomeni linearnosti v smislu razvoja načina zapisovanja, saj so nekatera načela, ki jih glede na arhivsko verzijo uvaja *Poljanski rokopis*, v teoriji in zlasti v praksi v veliki meri uveljavljali že protestanti (npr. zapis *h* za *h* namesto *ch* ali v nekaterih primerih *t* namesto *th* za glas *t*). V skladu s protestantsko tradicijo je tudi zapisovanje glasu *c* s črko *c* pred *i* in *e* po z gledu latinske pisave, ki je značilno za *Poljanski rokopis*, ne pa tudi za starejšo predlogo.

Vse te spremembe, zlasti tiste, pri katerih opazamo doslednost in sistematičnost, kažejo na visoko jezikovno zavest pisca *Poljanskega rokopisa*. Za celotno besedilo *Poljanskega rokopisa* lahko ugotovimo sicer nekatere tipične nedoslednosti v zapisovanju določenih glasov (največ različnih načinov zapisovanja je značilnih ravno za glas *s*), nedvomno pa tudi zapisovalno sistematičnost.

3.2 Variantnost v jezikovnih pojavih

Za slovenski jezikovni prostor so ravno za obdobje od srede 18. do srede 19. stoletja (starejše rokopisno besedilo je nastalo v sredini in mlajše ob koncu 18. stoletja) značilne različne regionalne tendence. Zgodnja narečna jezikovna cepitev in stare upravopolitične delitve so spodbudile nastanek štirih pokrajinsko narečno naravnanih knjižnih jezikovnih različic: ob kranjski tudi koroška in štajerska ter prekmurski knjižni jezik. Najpomembnejši in normativno najbolj izoblikovan je bil kranjski knjižni jezik s tradicijo od 16. stoletja, v katerem so v starejšem obdobju slovenske knjižne tradicije, nekako do tridesetih let 18. stoletja, še prevladovali dolensko-notranjski narečni pojavi, od druge polovice 18. stoletja pa ga vedno bolj opredeljujejo tipično gorenjske, celo rovtarske narečne značilnosti. Proti koncu 18. stoletja (1786–1802) je knjižno normo zaznamoval tudi jezik prvega katoliškega prevoda *Svetega pisma*, s katerim je kranjska različica dosegla razmeroma umerjeno ustalitev.

Vendar moramo pri presojanju jezikovne podobe besedila upoštevati tudi ali zlasti dejstvo, da se primerjani besedila uvrščata v rokopisno tradicijo druge polovice 18. stoletja, ki ni bila tako zavezana sočasni bolj ali manj uveljavljeni knjižnojezikovni normi in za katero je na sploh značilen še večji vnos sovpad z govorjenimi glasovnimi in oblikovnimi pojavi, ne glede na to, ali gre za hoteno, zavestno uporabo nekaterih posebnosti govorjenega jezika ali za nezavedno in nehoteno zapisane lastnosti in posebnosti (Orel 1998, Orel, 2003).

Razlike so obravnavane po posameznih jezikovnih ravninah, glasovna in oblikovna sta zaradi povezanosti obravnavani skupaj. Včasih najdemo primer za spremembo v obe smeri v isti besedi (npr. *sim*] *sem* in tudi *sem*] *sim* za 1. osebo ednine glagola *biti*).

3.2.1 Na glasovni in oblikovni ravnini pri samoglasnikih⁵ lahko opazujemo sledeče spremembe: a > o, in sicer najpogosteje v 3. osebi množine glagola biti *so* (sa] so), večkrat v predponi *da-* > *do-* (dashezhi] dosezhi), pogosteje tudi v besedi *mogoče* (magozhe] mogozhe). Ta sprememba vpliva tudi na sklanjatveno končnico samostalnikov in pridevnikov (Imenam] imenom ali Serzna Andochtio] serzhno andohtjo). Pri sicer zelo redkem prehodu a > e, omejenem na pridevniško končnico, je značilna delna feminizacija nevter (niegoua Kolena] negove Kollena), vendar omejena le na nekaj primerov. Prehod a > e in v istem tipu tudi e > a se pojavi v nekaj primerih v dajalniški in orodniški množinski samostalniški končnici *-am(i)* (Ustem] Ustam, greshnikami] greshnikom).

Upad e > i je značilen v položaju pred r (samerkat] samirkat), kjer gre v bistvu za zapis po dejanskem izgovoru, ter v pridevniški končnici *-em* oz. *-im* (grenkem] grenkim, spizhastem] shpizhastim), vendar najdemo tudi primere za spremembo *-im* > *-em* (drugim] drugem). Le enkrat je za pridevniško roditeljsko končnico značilna zamenjava *-ega* > *-iga* (narlubshiga] narlubshiga), medtem ko je za roditeljsko zaimka *ta* v nekaj primerih značilna nasprotna sprememba *-iga* > *-ega* (tiga] tega).

Zamenjava nenaglašene o > e je dosledna v besedi *vendar* (vonder] vender), oblikah in tvorjenkah k *pek* (Poklam] peklam) in besedi, zlitiz iz *ko bi* (kob] keb); prehod o > u je značilen za začetek (npr. obtemnele] utemnele), konec (zelmo] zelmu) in sredino besede (Kop] Kup). Obenem je v vseh položajih značilna tudi nasprotna sprememba u > o (ubuden] obuden).

Pri prehodu u > a, omejenem na tri primere zapisa besede *Christusu*] *Christusa*, gre za različno tvorbo svojilnega pridevnika (besedotvorno s pripono *-ov* > *-u* in izražanje svojine z roditeljskim). Ta sprememba je povezana tudi z asimilacijo *-ou* > *-u* (otou] otu), pri čemer je za mlajši rokopis značilna tudi sprememba v nasprotni smeri (*-u* > *-ou*: Poku] pekou).

Za diftonge je značilna dosledna monoftongizacija *ie* > *e* v besedi *že* (shie] she), *ie* > *i* v besedi *vera* oz. *verovati* (vierval] virval) ter dosledna sprememba *ej* > *ie* v samostalniku *svet* (Sveitu] svieto) in enkrat v samostalniku *leto* (lejt] Liet).

Od ostalih samoglasniških pojavov so kot najpogostejši značilni še dokaj številni upadi in redukcije, najpogosteje na koncu besede in najpogosteje *i* (katiri] katir), vendar tudi v drugih položajih in za druge samoglasnike; ter nasprotno – v primerjavi s starejšim besedilom – ohranitev reducirane glasu (Shvot] shivot).

3.2.2 Med soglasniškimi pojavi je najpogostejša dosledna sprememba asimilacija *sv-*, *tv-* > *s-*, *t-* na začetku besede v pridevniških zaimkih *tvoj*, *svoj* (tuoie] toje, suoiga] soiga) in na eno besedo oz. en primer omejena redukcija *bt* > *t* (obtemnele] otemnele). Dosledna je zamenjava asimilirane glasu z neasimiliranim v oblikah besed *sovražnik* (Shourashniki] sourashniki) in *služabnik* (Shlushabnik] slushabnik), pri čemer je prekozložna asimilacija *š-s* > *š-š* tako starejšem kot tudi v mlajšem besedilu ohranjena v oblikah glagola *slušati* (v starejšem besedilu z značilnim zapisom glasu *š* v položaju pred *l* s črko *s* – slishal] shlishal), Za palatalni *n* so značilne

praktično vse možne spremembe: *n* je nadomeščen z *nj* v sklonskih oblikah osebnih zaimkov *on*, *ona* (No] nio, neh] nieh) in z *jn* v glagolnikih (prim. še nadomeščanje črke *j* z *i*) (pokanam] pokainam); namesto *nj* je zapisan *n* v oblikah svojilnih zaimkov *njegov* in *njen* (niegoua] negova, nenga] nienga), razmeroma pogost pa je še zapis *n* namesto *jn* tudi pri glagolnikih (Shivlejne] shiulene).

Le na besedo ali dve so omejene še naslednje soglasniške spremembe: *v* > *b* v besedi *nevesta* (Nevesta] Nebesta), nezapis zvonečnosti premene v oblikah besede *hrbet* (Herptam] herbtam), redukcija proteze *v-* pred *u* (Vudi] udi) in dodajanje vzglasnega soglasnika (obenga] nobenga) v mlajšem besedilu.

3.2.3 Na oblikovni ravnini lahko poleg že navedenih sprememb ugotovljamo spremembe, omejene na nekaj posameznih besed, npr. redukcija daljšanja osnove *-r z -j-* (Romarje] Romare), redukcija daljšanja osnove *-ov-* v enozložnici *rob* (Robovam] Robem) ali roditeljska končnica *-a* namesto *-u* v enozložnici *sin* (Sýnu] sýna).

3.2.4 Za besedje so značilne številne razlike v določanju besednih mej, ki se v večini nanašajo na zveze predloga in sledeče besede ali zveze prislova in glagola, večinoma kalke po nemških glagolih. Zelo redke so spremembe v besedotvorju, ki v nekaj primerih povzročijo spremembo glagolskega vida (pertiskala] pertisfenla), nekajkrat, v večini primerov pa ne, so okrajšave izpisane z besedo (S] svet). Opazno je tudi nadomeščanje besed s sopomenkami (klagovat] jokati, prelivala] souse tozhila, mogozhnih] slovezhnih, graufat] gnusit, obvarvu] ohranu). Kolacija, ki jo izpiše program Juxta, pokaže tudi precej zamenjav besed, ki niso sopomenke, ter veliko dodanih in izpuščenih besed in besednih zvez, katerih vlogo in vpliv na besedilo moramo opazovati glede na sobesedilo.

Ne nazadnje primerjava besedil pokaže, da je avtor mlajšega besedila pri preoddaji popravil nekatere očitne pisarske pomote iz starejšega besedila, obenem pa tudi sam napačno prepisal nekatere besede.

Za spremembe v sami jezikovni podobi besedila lahko ugotovimo, da je zlasti izstopajoča in dosledno uveljavljena asimilacija *tv-*, *sv-* > *t-*, *s-*, značilna za gorenjska in rovtarska narečja. Sodobnejše jezikovno stanje v *Poljanskem rokopisu* izkazuje tudi vsaj delna ukinitvev akanja in vsaj delna monoftongizacija ter dosledni zapisi *vender* namesto *vonder* in *peku* namesto *poku* (z vsemi oblikovnimi in besedotvornimi različicami). Bistvenih sprememb sklanjatvenih ali spregatvenih paradigem ni, tudi zamenjava besed s sopomenkami ne vpliva bistveno na jezikovno podobo, saj sopomenke niso diatopične.

3.3 Variantnost na besedilni ravni: izpusti in povzemanja

Na besedilni ravni opazimo, da je pisec *Poljanskega rokopisa* starejši tekst iz *arhivskega rokopisa* na mnogih mestih prepisal s spremembami, ki jih je moč razdeliti v tri kategorije.

3.1 Tekst, ki se nahaja v *obeh rokopisih*. Pisec je v *Poljanskem rokopisu* spremenil le posamično besedo v stavku, bodisi kot sopomenko ali pa je mislil, da popravlja

⁵ Nadsegmentne lastnosti samoglasnikov (trajanje, mesto in vrsta naglasa) v analizi niso upoštewane, saj iz samega zapisa tudi niso razvidne.

napako in izboljšuje slogovno podobo besedila, denimo ob pojavih, o katerih poroča Evangelij, da so se godili v trenutkih po Jezusovi smrti na križu (popravek v(z)buditi > biti):

Kai ie moglu kul to sa en grosoviten Strah ubodit?] Kai je moglu kul to sa en grosoviten strah bit?

Sprememb te vrste je na besedilni ravni veliko, zdi se, da nakazujejo težnjo k večji razumljivosti.

3.2 Tekst, ki v *arhivskem* rokopisu je, a ga v *Poljanskem* ni. To so številne redukcije in krajšanja besedila v obsegu od ene besede do celega stavka in tudi daljših odlomkov. Tako denimo v prizoru, ko Mati Božja žaluje ob Jezusovi smrti, arhivski rokopis razvije zaporedje retoričnih členov, ki se prelije v sklepno svetopisemsko podobo iz preroka Izaije, v *Poljanskem rokopisu* pa je del tega sestava izpuščen:

Kdu si more ena taka shalost damiselt! Kdu more ismert, kok velika ie ena taka shalost bla?] Kdu si more ena taka shalost damiselt.

Ta primer ponazarja redukcijo retorične ali literarne strukture z namenom, da bi bil tekst krajši in preglednejši. Podobne krajšave enega ali dveh stavkov so zadele številna mesta, kjer so bili prizori Jezusovega trpljenja prikazani za okus pisca *Poljanskega rokopisa* morda preveč drastično in nazorno in jih je skušal omiliti. Tretja skupina posegov tega tipa pa so izpusti daljših odlomkov po več stavkov, tudi pol strani, ki ponekod stopnjujejo meditativno naravo besedila, duhovno ali mistično razsežnost prikazanih dogodkov; ponekod je izpuščena celotna molitev, s katero se v pasijonskem delu pripovedi sklepajo poglavja. Vse to kaže na določen vpliv razsvetljske dobe: čeravno je pisec *Poljanskega rokopisa* cenil in ohranjal baročno duhovno izročilo, ga je vendar v manjši meri tudi prirejal, povzemal in krajšal, da bi prvotnemu baročnemu tekstu odvzel nekaj tega, kar se mu je v podoživljanju Jezusovega trpljenja utegnilo ob začetku 19. stoletja zdeti preveč spiritualistično ali v prikazovanju preveč čutno in drastično.

3 – Tretja skupina variantnih mest na besedilni ravni je najbolj presenetljiva: to je tekst, ki ga v *arhivskem* rokopisu ni, v *Poljanskem* pa je. Samo tri mesta v vsem ohranjenem vzporednem korpusu so takšna. Eno je manjše; drugi dve sta večji in zelo zanimivi. Eno od njiju, ki govori o potresu ob Jezusovi smrti, se glasi:

jnu ie bil tok strashan, de so Ludje menil, ufse more na Kop padlu] inu je bil tok strashan, de so Ludje menil, usfe more na kop past, koker je tudi dost imenitnih mest inu Tergu na kop padlu

To mesto, kot vidimo, je zelo težavno (in drugo o snemanju s križa prav tako). Vidimo namreč, da je v *arhivskem* rokopisu nastal izpust besedila, stavek se konča z nepravilno oblikovanim povedkom *more na Kop* [izpust] *padlu*. V *Poljanskem rokopisu* je to mesto popolno in se smiselno sklene z odvisnim stavkom. To vrsto besedilne variacije bi naravno razložili tako, da stoji desno od oklepaja] starejši tekst, ki je bogatejši, levo pa mlajši, ki je reducirana. Toda v resnici je obratno; mlajši tekst je na teh dveh pomembnih mestih obširnejši in popoln, starejši pa okrnjen. Če se poglobimo v naravo izpusta v *arhivskem* rokopisu, vidimo, da je pisec *arhivskega* rokopisa izpustil del stavka in naredil pokvarjen povedek, česar bi verjetno nikdar ne storil, če bi sam prevajal iz nemščine; pač pa je to prav lahko storil, če je tudi sam prepisoval iz nekega predhodnega rokopisa, protografa. Zdi se, da je bilo tako. Arhivski rokopis, za katerega smo doslej mislili, da je bil

prvotni rokopis, *arhetip*, se tako izkaže za prepis, *apograf* starejše rokopisne tradicije.

Možni sta dve razlagi problema: če je po našem dosedanem sklepanju pisec *Poljanskega rokopisa* prepisoval iz *arhivskega* rokopisa, je tu opazil napako in jo popravil bodisi tako, da je imel pri roki nemški izvornik ter iz njega prevzel manjkajoči odvisni stavek, bodisi tako, da je imel na voljo drug, nam neznan rokopis s slovenskim prevodom in je odvisnik prevzel iz njega.

4 Sklep

Skleniti moramo, da nam je strojno podprta kolacija *arhivskega* rokopisa (NRSS Ms 028) in *Poljanskega rokopisa* (NRSS Ms 023) v evidenco prinesla množico variantnih mest, iz katerih je moč vsaj hipotetično povzeti nekatere težnje prepisovalca, ki so oblikovale njegovo verzijo teksta – *Poljanski rokopis*.

Iz primerjave starejšega in mlajšega besedila lahko ugotovimo, da glavnino razlik, tudi kvantitativno, prepoznamo v zapisu črk za posamezne glasove; posameznih razlik, ki bi lahko pomembno vplivale na spremembo same jezikovne podobe besedila, je razmeroma malo ali so omejene na nekaj besed, poleg tega nekatere potekajo v obe smeri. Značilne pa so tudi nekatere dosledne in sistematične spremembe, ki kažejo v smeri sočasnih sodobnih teženj k oblikovanju enotnega knjižnega jezika, temelječega na gorenjski in deloma rovtarski osnovi.

Izsledki te primerjave odpirajo izhodišče za natančnejšo analizo zapisa določenih glasov in za jezikoslovno analizo obeh besedil. Sorazmerno majhno število različnih primerov za jezikovne razlike lahko razložimo s tem, da besede, v katerih bi še lahko ugotavljali enake ali podobne jezikovne pojave in posledično spremembe, v besedilu niso zapisane. Dokončnejše rezultate bi dala analiza celotnega besedila obeh rokopisov, v kateri bi poleg razlik upoštevali tudi enakost jezikovnih pojavov, ki v tukajšnji primerjavi razlik seveda niso bili zajeti. Nekatere spremembe, ki so se v tej primerjavi pokazale kot sporadične ali omejene na nekaj primerov, se lahko v kontekstu celotnega *Poljanskega rokopisa* pokažejo kot sistematično zapisovalno ali jezikovno načelo avtorja ali se potrdijo kot nedoslednosti. Možno je tudi, da je avtor *Poljanskega rokopisa* s spremembami poskušal jezikovno podobo starejše predloge poenotiti, ne nujno spremeniti.

Na besedilni ravni številni krajši in daljši izpusti besedila kažejo na poskuse poenostavljanja in zgoščanja kompleksnega starejšega meditativnega besedila. Tri variantna mesta iz nenavadne skupine, kjer je starejši rokopis okrnjen, novejši pa popoln, izpričujejo, da se je pisec *Poljanskega rokopisa* zavedal nekaterih prepisovalnih izpustov arhivskega rokopisa in da je imel neki vir, iz katerega je manjkajoče besedilo prevzel, ter tako tri mesta, ki so v arhivskem rokopisu poškodovana, v *Poljanskem rokopisu* popravil.

Vsekakor odkritje teh treh variantnih mest omogoča zanimive nove raziskave, saj so povsem nepričakovano, toda jasno izpričala, da je arhivski rokopis *Jezusovega življenja v sto postavah* prepis starejše besedilne tradicije, ki se je v baročni dobi širila na Slovenskem s pomočjo rokopisne kulture.

5 Literatura

- Ronald Haentjens Dekker, Gregor Middell. 2013. *CollateX – Software for Collating Textual Sources*. Documentation. <http://collatex.net/doc/>
- Ronald Haentjens Dekker et al. 2015. Computer-supported collation of modern manuscripts: CollateX and the Beckett Digital Manuscript Project. *Digital Scholarship in the Humanities*, 30(3).
- A. S. G. Edwards. 1995. Middle English Literature. V: *Scholarly Editing. A Guide to Research*. Ed. by. D. C. Greetham. New York: MLA.
- NRSS, 2011. *Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja*. Ur. M. Ogrin. Ljubljana: ZRC SAZU, IJS. <http://ezb.ijs.si/nrss/>
- Irena Orel. 1998. Oblakov oblikoslovni in skladijski prispevek v obravnavi starejših slovenskih besedil. V: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987; Obdobja 9*, str. 183–94. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani.
- Irena Orel. 2003. Slovenski pisni jezik nekoč in danes – med izročilom in govorom. V: *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve slovenske knjige; Obdobja 20*, str. 551–62. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Martina Orožen. 1984. Slovnična in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802). *Protestantismus bei den Slowenen / Protestantizem pri slovincih, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband*, 13:153–177.
- Martina Orožen. 1985. Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja (1584–1784). *Jezik in slovstvo*, 30(7/8):217–223.
- Fran Ramovš. 1924. *Historična gramatika slovenskega jezika. 2, Konzonantizem*. Učiteljska tiskarna.
- Fran Ramovš. 1935. *Historična gramatika slovenskega jezika. 7, Dialekti*. Učiteljska tiskarna.
- Jože Toporišič. 1986. Bohoričica 16. stoletja. V: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 27. do 29. junija 1984; Obdobja 6*, str. 271–305. Filozofska fakulteta.
- Jože Toporišič. 1998. Bohoričica 17. in prve polovice 18. stoletja. V: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987; Obdobja 9*, str. 233–52. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani.